

P. RAMLEE

DI CAKERA NUSANTARA

Editor
AWANG AZMAN AWANG PAWI
KHOR CHOOI LIAN

STAMPED INFORMATION FROM THE UNIVERSITY OF MALAYA
UNIVERSITY OF MALAYA LIBRARY

611289612

P.KHIDMAT MAKLUMAT AKADEMIK
UNIMAS

1000154013

P. RAMLEE

DI CAKERA NUŠANTARA

P. RAMLEE

DI CAKERA NUSANTARA

Editor
Awang Azman Awang Pawi
Khor Chooi Lian

Universiti Malaysia Sarawak
Kota Samarahan
2005

Cetakan Pertama 2005
© Awang Azman Awang Pawi
Khor Chooi Lian

Hak cipta terpelihara. Setiap bahagian daripada terbitan ini tidak boleh diterbitkan semula, disimpan untuk pengeluaran atau dipindahkan kepada bentuk lain, sama ada dengan cara elektronik, mekanik, gambar, rakaman dan sebagainya tanpa izin bertulis daripada Penerbit Universiti Malaysia Sarawak.

Diterbitkan di Malaysia oleh
Universiti Malaysia Sarawak,
94300 Kota Samarahan,
Sarawak, Malaysia

Dicetak di Malaysia oleh
THE SARAWAK PRESS SDN. BHD.
Lot 231, Jalan Nipah, Off Jalan Abell,
93100 Kuching, Sarawak, Malaysia.

Perpustakaan Negara Malaysia Data Pengkatalogan-dalam-Penerbitan

P. Ramlee di Cakera Nusantara / editor Awang Azman
Awang Pawi, Khor Chooi Lian.
ISBN 983-9257-37-4

1. P. Ramlee, Tan Sri, 1929-1973—Contributions in Arts. 2. Actors, Malay. 3. Motion pictures producers and directors—Malaysia.
4. Musicians—Malaysia. I. Awang Azman Awang Pawi. II. Khor, Chooi Lian.
927.9143

Manus
Pw
983
83
Pw

**Festschrift dan Al-Fatihah
untuk
Seniman Agung Negara**

Kandungan

Prawacana	ix
Pendahuluan	x
1. P. Ramlee Seniman Ulung Negara Ahmad Sarji Bin Abd Hamid	1
2. P. Ramlee dan Saya Jamil Sulong	12
3. Perwatakan P. Ramlee: Perspektif Agama, Intelektual dan Moral Abdullah Hussain	20
4. Mencari Batin Nasional P. Ramlee Mahadi J. Murat	33
5. P. Ramlee Seniman Sepanjang Zaman Jins Shamsuddin	41
6. P. Ramlee dalam Konteks Minda dan <i>Psyche</i> Orang Melayu Johan Jaaffar	49
7. Dua Tokoh, Dua Naratif: Satu Ekspresi Kemiskinan Awang Azman Awang Pawi dan Khor Chooi Lian	68
8. P. Ramlee di Kaca Mata Etnik India: Suatu Perbandingan Uthaya Sangkar	87
9. P. Ramlee: Kenangan yang Tidak Mungkin Padam Rahani Jamil	97
10. Analisis Kaedah Komedi Visual dalam Filem Arahkan P. Ramlee Khairul Aidil Azlin Abd. Rahman dan Nur Afifah Vanitha Abdullah	106
11. <i>Dr. Rusdi dan Jangan Tinggal Daku</i>: Dekadensi Kesenimanan P. Ramlee Abdul Wahab Hamzah	122
12. Layar Perak P. Ramlee: Menyuluh Kosmos Melayu Menyilau Atmos Global Mohamed Zefri Ariff Mohammed Zain Ariff	131
13. Antara Dua Darjat Antara Dua Zaman Shaharuddin Maaruf	141
14. Poster Filem P. Ramlee: Perbandingan Analisis Visual Musdi Bin Haji Shanat	175

15.	<i>“Not Just a Movie” : The Historical Context of P. Ramlee and His Films</i>	185
	Timothy P. Barnard	
16.	<i>Japan Meets Hollywood in the Films of P. Ramlee</i>	196
	Timothy R. White	
17.	<i>The Trishaw Puller And The Neorealist Legacy</i>	217
	Jan Uhde	
18.	<i>Transtextuality and Transmigration in Ibu Mertua-ku</i>	229
	Bill Van Der Heide	
19.	<i>P. Ramlee dan Leonid Utesov: Parallels of Creativity</i>	239
	Polina Pogadaeva & Victor Pogadaev	
20.	<i>Kepelbagaian Dalam Muzik P. Ramlee</i>	250
	Yusnor EF	
21.	<i>Pemikiran Tradisi Melayu Dalam Lagu Ciptaan P. Ramlee</i>	261
	Ariff Ahmad	
22.	<i>Getaran Jiwa: Analisis Melodi</i>	271
	Mohd Hafiz Askiak	
	Lampiran	287
	Biodata Penulis	299
	Rujukan	303
	Indeks	311

Senaskhah Kata

Genius! Begitulah ungkapan yang paling tepat apabila kita memperkatakan tentang kehebatan dan kegemilangan karya-karya seni Tan Sri P. Ramlee. Di tangan seniman agung ini tercipta skrip yang membijaksanakan masyarakat, terhasil lagu yang melembutkan jiwa bangsa dan terpamer tarian yang mengalunkan kelembutan nurani manusia.

Seniman agung ini adalah tokoh filem yang menjadi mercu tanda kehebatan perfileman Malaysia dan sehingga kini masih belum ada penggantinya. Keistimewaan dan keluarbiasaan layar perak sekitar 1950-an dan 1960-an sebenarnya melambangkan kegeniusan pemikiran bangsa kita yang diwakili oleh pelakon, penyanyi, pelawak dan pemuzik ini. Beliau berjaya memberikan kelainan serta persepsi baru dalam filem-filem hasilnya sehingga segenap lapisan masyarakat meminati filem Melayu tanpa jemu.

Tan Sri P. Ramlee mengajar masyarakat berfikir dan merenung ke dalam diri, memperbaiki kekurangan diri untuk menjadi sebuah bangsa yang besar. Filem hasilan, arahan dan lakonan beliau adalah manifestasi daripada keinginannya yang mahu memajukan bangsa dan negara. Beliau menyuarakan isi hati masyarakat bawah dalam nada yang halus lagi indah sekali gus memaparkan perancangan masa depan negara melalui idea keseluruhan karyanya.

Justeru, saya amat berbangga kerana diberi penghormatan oleh Universiti Malaysia Sarawak (Unimas) untuk memberikan senaskhah kata untuk dikalungkan dalam buku ini. Tahniah kepada Unimas kerana berjaya menerbitkan buku, iaitu merupakan pertama di Asia Tenggara mengumpulkan kepakaran sarjana di negara luar seperti Australia, Kanada, Rusia, Singapura selain memanfaatkan kepakaran daripada seniman yang dekat dengan P. Ramlee, penyelidik dan sarjana di Malaysia. Sudah pastinya kepelbagaian pemikiran dan pandangan mereka akan memperkayakan lagi khazanah mengenai P. Ramlee.

Saya menganggap wacana intelektual yang terkandung dalam buku ini dapat memberikan sumbangan yang amat penting di peringkat nasional dan antarabangsa. Ia juga salah satu sumbangan sebagai tanda penghargaan yang tinggi kepada Seniman Agung Tan Sri P. Ramlee. Semoga usaha pihak Unimas akan terus dapat menggalakkan sebarang bentuk penyelidikan untuk dibukukan dan mengukuhkan lagi bahan-bahan penyelidikan mengenai P. Ramlee.

Sekali lagi, setinggi-tinggi tahniah dan syabas kepada usaha murni dan kegigihan pihak penerbitan Unimas sehingga berjaya menerbitkan buku ini.

Y.A.B Pehin Sri Dr. Haji Abdul Taib Mahmud
Ketua Menteri Sarawak

Prawacana

Pencapaian seniman agung P. Ramlee telah banyak dibincangkan dan diiktiraf dalam pelbagai seminar peringkat nasional, kebanyakannya lebih kepada perspektif nostalgia terhadap kehidupan dan karyanya. Sebagaimana kita maklum terdapat intipati hasil karya dan kreativiti dalam bidang muzik dan filem yang memerlukan kita melakukan perubahan terhadap fokus iaitu, daripada sekadar retrospektif ke perspektif yang lebih kritis dan berpandangan jauh.

Di sinilah peranan Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif, dalam menggalakkan wacana ilmu berbentuk seminar seumpama ini agar dapat menyumbangkan ke arah pengisian ilmu secara lebih bermakna. Pihak fakulti percaya melalui penganjuran seminar mengenai pemikiran semula P. Ramlee akan dapat menilai sumbangan P. Ramlee secara lebih objektif sesuai dengan tugas-tugas kesarjanaan. Tugas intelektual ini mendukung semangat kreatif dalam millennium baru dan ternyata dapat membawa pembaharuan yang lebih menarik dan jelas tentang kreativiti dalam konteks sosial dan pembangunan artistik seorang seniman.

Fakulti amat berbangga kerana dapat mengundang pembentang antarabangsa dari negara luar seperti Canada, Rusia, Australia dan sebagainya yang banyak mengkaji kesenian P. Ramlee. Ini akan dapat memberikan perspektif lain yang dapat dilihat daripada sudut pandangan luar. Pengkaji tempatan dan seniman yang dekat dengan P. Ramlee turut diundang meskipun bukanlah tugas mudah untuk memerikan sumbangan Seniman Agung yang bukan sahaja sebagai pelakon, penyanyi, pengarah filem, penulis, penerbit, pelawak, penggubah lagu dan pemuzik.

Namun seminar tersebut tidak berakhir begitu sahaja. Langkah untuk mengumpul, disunting dan diberikan pendahuluan untuk memberikan perspektif keseluruhan kandungan seminar merupakan tanggungjawab intelektual yang besar. Sudah pasti, dalam bentuk buku sebegini nilai ilmu akan lebih mudah diinstitusikan dan disebarkan kepada khalayak massa. Dalam dunia akademik, ini merupakan aspek kayu ukuran kesarjanaan terpenting tanpa mengira sempadan di seluruh dunia akademik.

Tahniah atas penerbitan buku ini yang saya anggap penanda aras Sedekad Kecemerlangan UNIMAS dan seiring dengan pasca Sambutan Jubli Delima Sarawak. Buku ini tidak akan terhasil tanpa ketekunan dan kegigihan editor menyunting untuk menjadikan sebuah aforisme buku yang menarik untuk tatapan umum. Sebagai mantan Dekan Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif sekali gus penasihat kepada seminar ini, saya percaya akan kesinambungan tradisi menulis dan penerbitan buku-buku kajian lain di fakulti ini sesuai dengan bidang tugas dan tanggungjawab sebagai sarjana.

Profesor Madya Ahmad Khiri Mohd Zain
Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif

Pendahuluan

Bukan mudah menghimpunkan sebahagian besar pengkaji mengenai Seniman Agung P. Ramlee. Kajian tentang P. Ramlee bermakna memperluas satu lagi korpus ilmu mengenai tokoh seni terkemuka negara. Pentingnya tokoh ini terus dikaji adalah sebagai inspirasi kepada pembentukan masa depan dalam bidang seni yang lebih gemilang. Berdasarkan keyakinan inilah, maka Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif, Universiti Malaysia Sarawak (UNIMAS) dengan kerjasama Kerusi Petronas P. Ramlee menganjurkan seminar ini pada 5 dan 6 Disember 2003.

Antara objektif penganjuran seminar ini adalah untuk mengkaji P. Ramlee secara lebih dekat dan ilmiah; menggalakkan pertukaran pengetahuan mengenai kajian P. Ramlee; memahami kedudukan P. Ramlee dan sumbangannya di rantau ini dalam bidang filem dan muzik; menggunakan P. Ramlee sebagai kajian kes dan inspirasi; menggalakkan lebih banyak penyelidikan akademik dan eksplorasi artistik; memahami kepentingan dan makna filem dan muzik dalam konteks artistik, kebudayaan dan konteks sosial; serta mendapatkan topik-topik baru, isu-isu dan arah dalam kajian kesenian negara. Seminar ini juga akan memberikan pandangan yang peka dan berani dalam melakukan penilaian semula dalam kesenian sejajar dengan perkembangan pesat teknologi dan sosial, sekali gus akan dapat memberikan satu bentuk sarwajagat P. Ramlee dan beberapa aspek yang merentasi cabaran estetika.

Penganjuran seminar ini dianggap penting dalam penelitian akademik mengenai P. Ramlee kerana seminar seumpamanya merupakan julung kali diadakan yang menggabungkan ahli akademik tempatan, aktivis dan sarjana barat. Kesemua sarjana barat yang menyumbangkan kertas kerja mereka merupakan kalangan pengkaji P. Ramlee yang aktif di luar negara. Selama ini kita hanya terdedah kepada penilaian P. Ramlee dari sudut pandangan tempatan sahaja. Kini penganjuran seminar ini adalah julung kali melibatkan pengkaji filem Melayu, khususnya tentang filem P. Ramlee di luar negara. Malah ada yang telah menghasilkan buku kajian akademik mengenai filem Melayu dan sumbangan besar P. Ramlee, juga ada daripada mereka yang banyak menyumbangkan artikel tentang kesenian di jurnal-jurnal terkemuka di luar negara. Hal ini semacam kurang diketahui oleh khalayak peminat filem Melayu di Malaysia. Sebab itu, pembabitan tokoh pengkaji filem terkemuka di luar negara dan peneliti kajian pengajian Melayu akan memberikan impak kepada penganjuran seminar ini.

Skop perbincangan dalam seminar ini mempunyai tema-tema tertentu dan para pembentang mempunyai kepakaran atau pengkhususan berdasarkan tema-tema tersebut. Sudah pasti, pembahagian subtema akan dapat meninjau perkembangan P. Ramlee dengan lebih dekat berdasarkan pembahagian tema tersebut. Judul *P. Ramlee di Cakera Nusantara* dipilih kerana P. Ramlee sendiri merupakan ikon dalam arus perkembangan masyarakat daripada zaman perwayangan, televisyen hinggalah dalam bentuk cakera padat yang dapat kita temui sekarang. P. Ramlee dapat bertahan dalam arus zaman sebelum merdeka, selepas

merdeka, era Dasar Ekonomi Baru, era Wawasan 2020 hingga abad ke-21 ini. Perlu diakui hakikat bahawa tidak mudah menemui seniman yang dapat bertahan hingga tahap ini.

P. Ramlee berjaya mendukung peranannya sebagai seniman bukanlah semata-mata bermain dengan patah-patah perkataan sekadar mencecah permukaan. Seniman ini merupakan manusia yang bergelumbang dengan masalah masyarakat, menjadi pancaran masyarakat. Apa-apa sahaja yang berlaku dalam masyarakat sering kali mendapat perhatian golongan ini. Mereka ialah golongan yang peka dan menyaring kehidupan ini secara bermakna dalam karya mereka. Ini bermakna golongan ini memberikan sumbangan dalam pembangunan kebudayaan bangsa mereka. Raymond Williams, pengkritik aliran Marxisme yang terkemuka pernah menyatakan untuk menilai pembangunan kebudayaan kita boleh merujuk kepada intelektualisme, spiritual dan faktor estetik daripada ahli falsafah ternama, seniman terkemuka dan penyair yang terbilang. Karya-karya mereka inilah mencerminkan pergolakan bangsanya, diberikan perspektif tertentu, dihalusi dengan analisis dan pendekatan seni yang sesuai dengan *zeitgeist* atau semangat zamannya.

Sudah tentu apa-apa yang dikemukakan seniman ini tidak semua dapat memuaskan pengkritik filem atau mereka yang berada berhampiran di koridor kuasa politik tentang kepincangan masyarakat. Akan tetapi sememangnya hakikat bahawa kritikan masyarakat ketika itu merupakan suatu penjelmaan yang sesuai dengan kenyataan politik dan masyarakat pada ketika itu. Dengan kata lain, penilaian terhadap sumbangan P. Ramlee harus dilihat dalam konteks zaman tersebut yang masih bergelora dalam era pasca kolonial.

Sebab itu, kesenimanan P. Ramlee adalah antara contoh seniman yang mampu berdepan dengan hakisan zaman. Abad 21 sudah menapak. Bagaimanapun, ingatan zaman terhadap P. Ramlee masih kekal. Maka, tidak perlu berasa semacam satu dosa apabila mengingatkan sesuatu yang silam kerana ia merupakan jejak warisan pemikiran yang ditinggalkan seniman untuk direnungi bersama. Sebab, yang ditinggalkan seniman besar itu tetap memberikan nilai tanpa kesudahan sebagaimana Sophocles mewariskan *Antigone*, Horace dengan *Ars Poetica*, Longinus dengan *Sublime*, Goethe dengan *Faust*, Tun Seri Lanang dengan *Sejarah Melayu*, Latiff Mohidin dengan *Pago Pago*, dan Pramoedya Ananta Toer dengan *Bumi Manusia*. Begitu juga dengan Rabindranath Tagore, Baudelaire, Tolstoy dan sebagainya yang sehingga kini masih dikaji dan diteliti tanpa noktah waktu. Demikian juga, P. Ramlee yang dapat diketengahkan sebagai tokoh supranasional.

Apakah wacana tentang P. Ramlee termasuk dalam wacana keperibadian kebangsaan yang tidak berkesudahan tentang pembentukan dan konflik keperibadian yang menjadi ciri kekal dalam latar budaya masyarakat yang lepas sebagaimana isu ini banyak disentuh oleh saintis sosial seperti Shamsul Amri Baharuddin? Johan Jaaffar, kolumnis tempatan memberikan idea dan menggagaskan agar P. Ramlee dilupakan. Kertas kertas beliau agak provokatif, sebenarnya terkilan dengan industri filem tempatan kini, dan mengatakan bahawa masyarakat masih terlena (kagum?) dengan pemikiran P. Ramlee. Johan merupakan dramatis negara,

juga tidak menolak sumbangan P. Ramlee. Cuma beliau mengkhawatiri kekaguman terhadap P. Ramlee akan menyebabkan filem tempatan kurang diberikan perhatian. Bagaimanapun, Johan kurang pula terkesan bahawa P. Ramlee sebenarnya merupakan ikon terkemuka negara dalam pembinaan identiti nasional (kepentingan dan persoalan identiti nasional banyak dibincangkan oleh Stuart Hall) seperti yang terdapat di negara-negara lain di dunia sebagaimana, Chairil Anwar di Indonesia, Gabriel Garcia Marquez di Amerika Latin, Rabindranath Tagore di India dan Jose Saramago di Portugal. Hakikatnya, seniman besar ini akan tetap dikaji biarpun melangkaui lebih 30 tahun, malah ratusan tahun. Inilah hakikat dan penanda aras untuk menentukan sama ada seniman besar itu besar atau sebaliknya.

Menyedari sumbangan P. Ramlee, mantan Perdana Menteri Tun Mahathir Mohamad pernah mengarahkan Anwar Ibrahim supaya mengambil langkah untuk, memberikan penghargaan yang tinggi kepada Seniman Agung Negara ini kerana pada ketika itu (1983) tidak ada penghargaan yang sewajarnya diberikan kepada P. Ramlee sekalipun beliau lebih 12 tahun meninggal dunia pada ketika itu. Tun Mahathir sendiri menyifatkan P. Ramlee sebagai seniman yang penuh dedikasi, kuat bekerja dan amat kreatif. Lantaran itu, Anwar Ibrahim pula selepas berunding dengan Datuk Bandar Kuala Lumpur menukarkan nama Jalan Parry di Kuala Lumpur menjadi Jalan P. Ramlee (Zainudin Maidin, 1994). Demikian prihatinnya tokoh pemimpin negara terhadap seniman ini.

Datuk Seri Abdullah Badawi pula melahirkan kekagumannya terhadap lagu P. Ramlee yang masih lagi popular sehingga kini. Malah, dalam suatu majlis mengenai P. Ramlee, beliau pernah menyarankan Institut Perfileman P. Ramlee untuk memberi ruang kajian ilmiah terhadap karya-karya P. Ramlee. Beliau berkata demikian semasa melancarkan buku *P. Ramlee: The Bright Star* karya Tan Sri Ahmad Sarji Abdul Hamid dan James Harding. Menurut Abdullah, selepas hampir tiga dekad pemergian P. Ramlee, sudah sampailah masanya ahli sosiologi, antropologi dan budayawan tampil dengan menulis kajian ilmiah mengenai ketokohan P. Ramlee. Inilah cabaran yang diberikan Perdana Menteri kepada mereka yang bergelar ahli akademik di universiti. Saranan dan cabaran ini perlu disahut dalam membudayakan dan memperkasa penulisan akademik di universiti.

Ada pihak berpendapat bahawa perlunya mengantarabangsakan P. Ramlee. Sebenarnya tidak timbul persoalan untuk mengantarabangsakan ketokohan P. Ramlee kerana beliau sendiri sudah lama diiktiraf sebagai tokoh seniman yang bertaraf antarabangsa oleh pengkaji antarabangsa. Filem yang diarahkan dan juga dilakonkan oleh P. Ramlee dapat dikatakan mencapai tahap karya *canon* atau karya agung/klasik/kanun sekiranya kita menggunakan kriteria oleh sarjana bernama Harold Bloom dalam bukunya *The Western Canon: The Books and School of the Ages* untuk membuat kriteria karya *canon* di Barat. Banyaknya peningkatan kajian dan penelitian tentang P. Ramlee misalnya, merupakan satu contoh karya tersebut dianggap sebagai *Eastern Canon* sebagaimana Harold Bloom meletakkan karya-karya barat sebagai *Western Canon*. P. Ramlee sendiri telah disifatkan sebagai Seniman Agung Negara. Malah, namanya bukan sahaja terhenti di Malaysia, malah diingati di Brunei, Singapura dan Indonesia.

Malah, sarjana filem di barat juga mengagumi kehebatan P. Ramlee. Polina dan Victor Pogadaev dari Rusia banyak menulis tentang P. Ramlee di bekas negara Soviet. Victor membandingkan P. Ramlee dengan Leonid Utesoy (1895-1982). Membuat perbandingan dengan tokoh besar Rusia ini sebenarnya satu pengiktirafan yang cukup besar kepada P. Ramlee kerana mereka mengakui ketokohan dan sekali gus membandingkan dengan tokoh besar di negara lain pula. Sekurang-kurangnya, ia memberikan mesej kepada golongan yang prejudis kepada kesenimanan P. Ramlee. Menurut pemerhatian sarjana Rusia ini:

'....both multitalented versatile personalities and became the legends, each in his own country, primary in the entertainment field but to the great extend also in the context of national culture as a whole. Both of them are "self made men" and became top entertainers exclusively because of their talent, imagination and workmanship. Their fame, although, goes beyond the national boundaries due to the unique character of their talent and universal character of their art, especially music which is sometimes called a universal language. In music there are not the barriers, which there are with spoken languages. A composer who cannot speak a single word of our language can make us feel joy and pride, despair and peace through his music.'

Profesor di Universiti Waterloo, Jan Uhde yang fasih berbahasa Perancis dan banyak menyelidik serta menulis mengenai P. Ramlee berpendapat bahawa P. Ramlee dianggap sebagai aset kreatif yang paling penting dalam era keagungan filem Melayu dalam tahun 1950-an dan 1960-an. Menurut pengamatan Uhde, P. Ramlee mengintergrasikan unsur-unsur daripada pelbagai sumber, dan kemudian menyaringnya hingga membentuk stail peribadi yang unik. Pengintergrasian ini memberikan filem Melayu dan kemudian filem Malaysia kepada satu bentuk identiti dan atmosfera yang berkesan kepada khalayaknya. Ini merupakan penyumbang kepada kejayaan dalam filem-filemnya.

William Van der Heide, penulis buku *Malaysian Cinema, Asian Film: Border Crossings and National Cultures* dari Universiti Newcastle, sarjana yang menjadikan filem Melayu sebagai sumber utama penyelidikan kedoktoran falsafah telah banyak menghasilkan tulisan tentang filem Melayu dan turut mengiktiraf P. Ramlee sebagai tokoh penting filem di Asia Tenggara. Van der Heide menyatakan bahawa aliran idea dan masyarakat di kepulauan Melayu telah menghasilkan budaya filem yang meliputi hibriditi dan homogeniti. Hal ini sesuai dengan sejarah penjajahan dan faktor komposisi orang Melayu di Malaysia. Sebab itulah filem yang multietnik kurang menonjol.

Shaharuddin Maaruf yang terkenal dengan bukunya *Concept of a Hero in the Malay Feudal* dan *Malay Idea on Development: From Feudal Lord to Capitalist* barangkali dapat dikatakan sebagai usaha awal menyahut cabaran Perdana Menteri tentang pentingnya ahli sosiologi terlibat dalam pengkajian ini. Shaharuddin menyumbangkan artikel yang memberikan gagasan yang cukup penting untuk direnungi. Menurut beliau:

Filem-filem P. Ramlee mempunyai pengertian penting sebagai hasil budaya dan bahan sosiosejarah. Seperti ciptaan budaya yang lain, termasuk misalnya novel, puisi, muzik, pementasan, dan bentuk-bentuk dokumen lain, filem-filem P. Ramlee juga merakamkan dan mengucapakan pemikiran zaman dan keadaan sosiosejarah yang mengilhamkannya. Atas andaian bahawa setiap ciptaan budaya itu dipengaruhi oleh konteks sosiosejarahnya, filem-filem P. Ramlee mempunyai kesatuan yang unik dengan masyarakat yang mendukungnya. Justeru itu, kita tidak dapat memahami sepenuhnya pengertian budaya filem-filem P. Ramlee jika kita tidak memahami latar belakang zamannya. Kerana hubungan yang erat antara filem-filem P. Ramlee dan konteks sosiosejarahnya, dapat kita katakan yang filem-filem P. Ramlee membantu kita memahami zamannya, sementara zamannya dapat pula membantu kita memahami filem-filem P. Ramlee.

Tan Sri Ahmad Sarji tokoh korporat yang tekun membuat penyelidikan mengenai P. Ramlee memberikan pelbagai langkah susulan dalam pengkajian P. Ramlee. Sebagai tokoh yang mempunyai latar belakang lulusan Pengajian Melayu di Universiti Malaya dalam bidang kesusasteraan Melayu, beliau peka dengan aspek kebudayaan nusantara secara menyeluruh. Beliau mencadangkan antara lain agar sumbangan Edith Costello, Normadiah dan Habsah dan tokoh-tokoh di sekeliling P. Ramlee juga turut dikaji. Menurut beliau sekiranya kita tidak mengkaji perkara ini, persembahan tarian dalam filem-filem Melayu akan menjadi lintasan sejarah sahaja. Justeru, beliau mencadangkan agar dibuat penelitian tentang semua tarian yang terdapat dalam filem-filem P. Ramlee. Dengan itu, ia dapat meletakkan peranan besar P. Ramlee dalam pertumbuhan seni tari Melayu secara lebih akademik, sekali gus memungkinkan kita mempertimbangkan bentuk seni persembahan yang sesuai digunakan untuk acara-acara rasmi kerajaan sebagai sebahagian daripada budaya kebangsaan. Terdapat banyak lagi cadangan Tan Sri Ahmad Sarji yang menarik yang perlu diteliti.

Dato' Jins Shamsudin kini merupakan Senator menghasilkan artikel *P. Ramlee Sepanjang Zaman*. Jins menyatakan bahawa P. Ramlee telah meninggalkan *legacy* luar biasa dan bakat alam yang menakjubkan. Sudah tentu pernyataan ini bukan omong kosong kerana beliau pernah bersama-sama P. Ramlee pada era tersebut. Sebab itu, beliau menganggap P. Ramlee ialah John Wayne, Noel Coward, Orson Welles, Buster Keaton, John Williams sekali gus, malah lebih lagi. Beliau menganggap P. Ramlee sebagai 'institusi' yang hidup semasa hayatnya. Bagaimanapun, akibat asakan Pop Yeh Yeh dan nasib filem Melayu yang dianaktirikan telah menyebabkan P. Ramlee menjadi mangsa zaman baru.

Sasterawan Negara Dato' Abdullah Hussein dapat dikatakan pakar rujuk mengenai P. Ramlee. Beliau akrab dengan P. Ramlee, malah sehingga dapat mengenal pasti siapa teman sejati P. Ramlee dan siapa pula pernah melukakan hati P. Ramlee. **Abdullah Hussein** dianggap sebagai pemegang ensiklopedia kehidupan P. Ramlee **dari** mula kesenimannya hingga akhir riwayat P. Ramlee. Sebab itu, beliau mengetahui suka duka P. Ramlee, dan ranjau yang ditempuhi bersama-sama P.

Ramlee. Beliau mengetahui bahawa P. Ramlee mempelajari lagu-lagu Jepun dan belajar memainkan alat-alat muzik dari Hirare San, guru muzik Jepun. Beliau juga mengetahui bahawa ilmu yang diperolehnya dari dalam set di studio itu ditambah dengan ilmu yang dikutip dengan menonton filem-filem yang baik, terutama yang menang dalam festival. Filem-filem arahan Kurusawa, Hugo Haas, Elia Kazan, Stanley Kramer dan lakonan Marlon Brando serta jurukamera Jack Cardiff menjadi kegemaran P. Ramlee untuk ditonton sambil belajar. Abdullah Hussain, abang kepada pelukis ternama Dato' Ibrahim Hussein dan aktivitis budaya Tan Sri Ismail Hussein banyak mempunyai pengalaman bersama-sama P. Ramlee. Artikel ini cukup menarik kerana Abdullah Hussein ialah narasumber P. Ramlee.

Tidak ramai yang mengetahui bahawa kaum India amat meminati P. Ramlee. Ini bukanlah suatu pernyataan yang dibuat secara umum, melainkan dibuat daripada hasil penyelidikan. Uthaya Sankar merupakan nama yang sudah tidak asing lagi dalam dunia sastera Malaysia. Esei dan penulis cerpen berketurunan Malayalam ini ialah pengarang generasi baru yang dianggap cukup menonjol dewasa ini. Berdasarkan penelitian yang dibuatnya, beliau mendapati bahawa kaum India amat meminati filem dan lagu P. Ramlee dan hal ini menurut beliau agak berbeza dengan filem Melayu pasca-P. Ramlee yang kurang diminati.

Menurut kebanyakan responden, mereka tidak meminati filem dan drama Melayu pada masa kini atas alasan “membosankan”, “terlalu Melayu”, “lawak bodoh”, “menghina kaum Bukan Melayu”, “klise” dan “tidak bersifat Malaysia”. Sebaliknya, mereka tidak pernah jemu menonton filem dan mendengar lagu P. Ramlee. Keunikan dan keunggulan P. Ramlee sebagai seniman *multi-talented* terserlah dalam setiap filem beliau. Malah, responden menyatakan bahawa belum lahir seniman lain di Malaysia yang boleh menandingi kehebatan dan ketokohan beliau. P. Ramlee ialah tokoh dalam kelas beliau yang tersendiri, dan gelaran “Seniman Agung” hanya layak diberikan kepada beliau.

Terdapat beberapa buah lagi artikel yang disumbangkan oleh seniman veteran seperti Datuk Jamil Sulong dan Yusnor EF yang mengemukakan pelbagai aspek yang menarik bukan sahaja mengenai kehidupan P. Ramlee, malah merungkai kesenimanan P. Ramlee. Peneliti seperti Ariff Ahmad, Mahadi J. Murat, Abdul Wahab Hamzah, Hajah Rahani Jamil, Zefri Ariff, Timothy P. Barnard, dan Timothy R. White masing-masing memberikan gagasan yang cukup berharga dalam meneliti kesenimanan P. Ramlee.

Ahli akademik Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif, Universiti Malaysia Sarawak juga memberikan sumbangan idea dan gagasan dan merumuskan beberapa kesimpulan dalam kajian mereka. Khairul Aidil Azlin Abdul Rahman dan Nur Afifah Vanitha Abdullah meneliti kaedah komedi visual dalam filem arahan P. Ramlee, Musdi Shanat pula meneliti poster filem P. Ramlee dari segi visual, manakala Mohd Hafiz Askiak meneliti lagu ‘Getaran Jiwa’ dari aspek melodi, Awang Azman Awang Pawi dan Khor Chooi Lian pula mengemukakan idea kesenian bandingan yang belum diterokai sepenuhnya oleh pengkaji di rantau ini, berbanding dengan kesusasteraan bandingan.

Buku ini dapat dianggap yang pertama diterbitkan di Asia Tenggara yang menggabungkan para ahli akademik dalam dan luar negara, tokoh seniman sezaman dengan P. Ramlee dan budayawan serta peneliti tempatan yang mengupas tentang Seniman Agung Negara. Penerbitan buku ini dapat membuka cakrawala ilmu mengenai P. Ramlee. Sudah tentu kelahiran buku ini akan melengkapkan lagi kajian mengenai Seniman Agung Negara kerana terdapat aspek yang selama ini belum diketengahkan, dimuatkan dalam buku ini. Pasti, penulis artikel yang memberikan pelbagai sudut pandangan dan mempunyai *weltanschauung* yang tersendiri tentang P. Ramlee akan mempelbagaikan lagi khazanah ilmu.

Setinggi-tinggi penghargaan kepada ahli jawatankuasa yang terlibat di Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif dalam menjayakan Seminar P. Ramlee yang lalu. Terima kasih kepada Kerusi Petronas P. Ramlee dan Yayasan Sarawak yang menghulurkan dana dan bantuan dalam penganjuran seminar pertama kali diadakan di Sarawak. Juga, Arkib Cawangan Negeri Sarawak yang memberikan bantuan dalam pameran, dibantu oleh Sylvester Jussem. Sekalung penghargaan diberikan kepada Profesor Dr. Khairuddin Ab. Hamid Timbalan Naib Canselor (Penyelidikan dan Pembangunan) yang banyak memberikan pandangan tentang penganjuran seminar ini. Tidak lupa juga panduan yang berguna daripada Dekan, Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif pada ketika itu, iaitu Profesor Madya Ahmad Khiri Mohd Zain. Terima kasih khas kepada Jawatankuasa Pengelola Malam Nostalgia P. Ramlee di Layar Silam yang sudi bekerjasama melancarkan buku ini.

Tidak lupa juga kepada seniman dan seniwati negara sekali gus teman seperjuangan P. Ramlee, iaitu Aziz Sattar, S. Samsuddin, Wahid Satay dan Datin Rosnani Jamil yang sudi hadir sebagai tetamu istimewa dalam seminar gilang-gemilang ini. Kehadiran mereka adalah sebagai tanda sokongan padu golongan seniman kepada industri filem dan menjadi inspirasi kepada seniman muda di rantau ini.

Semoga buku ini dapat merangsang dan menyumbangkan wacana intelektual seni negara. Buku ini sesuai dibaca oleh mahasiswa seni, pengkaji dan peminat seni negara khususnya tentang Seniman Agung Negara. Buku ini juga ditujukan kepada semua yang prihatin terhadap sejarah perkembangan seni negara.

Awang Azman Awang Pawi
Khor Chooi Lian
Fakulti Seni Gunaan dan Kreatif
Universiti Malaysia Sarawak
Kota Samarahan

1

P. Ramlee: Seniman Ulung Negara

Ahmad Sarji Abdul Hamid

Pendahuluan

P. RAMLEE disanjung sebagai “Seniman Agung”. Beliau merupakan aset yang paling kreatif dalam dunia hiburan di Malaysia, dengan memiliki pelbagai bakat - penyanyi, penggubah, penulis seni kata lagu, pelakon, pengarah, penulis jalan cerita dan penerbit - seorang yang serba boleh. Sebagai pelakon dan penyanyi dalam filem, kehadirannya dilayar perak begitu ketara sekali sehingga rakyat Malaysia dapat mengingati beliau sebagai Sazali, Sarjan Hassan, Hang Tuah, dan Kassim Selamat. P. Ramlee mampu membawakan watak yang cukup dekat dengan masyarakat dan dirinya sendiri, seperti pekerja kelas rendah (Amran dalam *Penarek Becha*), pemuzik (Kassim Selamat dalam *Ibu Mertuaku*), anak manja (Sazali dalam *Anakku Sazali*), perwira bangsa (SarjanHassan dalam *Sarjan Hassan*), dan pahlawan Melayu (Hang Tuah dalam *Hang Tuah*). P. Ramlee berkemampuan memberikan karisma dan dinamisme kepada watak-watak ini.

Penonton Melayu amat menggemari lakonan, keterampilan, senyuman manis, perwatakannya, dan suaranya yang amat merdu. Dalam tahun 1956, Phani Majumdar mengarahnya dalam filem *Anakku Sazali*. Filem ini ialah sebuah drama rumah tangga. Pada suatu petang semasa Hassan (P. Ramlee) berdiri di beranda rumahnya memerhatikan ribut yang bertiup kencang di luar, beliau terdengar bunyi loceng pintu dibunyikan. Beliau membuka pintu lalu mendapati Sazali (P. Ramlee) seorang yang sedang diburu polis meminta perlindungan. Hassan membawa dia masuk dan memberinya makanan. Sekarang timbul persoalan yang mendesak. Adakah kasih sayangnya mendesaknya membantu Sazali melarikan diri atau haruskah dia menunaikan tanggungjawab dengan menyerahkan anak kesayangannya kepada polis? Beliau dikehendaki menggambarkan watak bercorak lembut dan halus sebagai Hassan (bapa). Sebagai Sazali (anak), P. Ramlee berlakon sebagai anak lelaki yang liar dan ganas sebagai ketua kumpulan samseng. Adegan pertembungan bapa dan anak itu menjadi paksi kepada filem itu. Lakonan dua watak itu telah meletakkan P. Ramlee sebagai Pelakon Terbaik Asia di *Asian Film Festival* tahun 1957. Beliau juga menyanyi bersama-sama Normadiah dan beberapa buah lagu yang digubahnya sendiri untuk filem itu, iaitu “Joget Si-Pinang Muda”

dan “Itulah Sayang” dan secara bersendiria lagu-lagu “Tiada Kata Secantik Bahasa”, dan “Anakku Sazali” lagu tajuk filem yang mempersonakan. Filem ini ialah satu contoh bagaimana P. Ramlee berjaya mempamerkan kehebatan bakatnya, sebagai seorang pelakon, pencipta lagu, dan penyanyi.

Pengarah, orang yang paling penting dalam dunia perfileman, perlu cekap dalam semua bidang pembuatan filem, mesti mempunyai pengetahuan yang mendalam mengenai seni dan drama, memahami muzik, rakaman, nyanyian dan mutu bunyi. Beliau juga mesti berpengetahuan dalam bidang fotografi di samping mahir menggunakan semua kanta kamera yang ada. P. Ramlee cepat menguasai segala rahsia mencuci dan mengedit filem, menggunakan lampu dan segala aspeknya. Dia mengetahui segala yang perlu diketahui mengenai pembuatan filem. Beliau dapat menggunakan kombinasi yang jarang dijumpai dalam seseorang seniman, iaitu pengalaman praktis dengan intuisi yang memberi beliau peluang mengenali secara dekat segala proses yang terlibat dari peringkat merangka jalan cerita filem hinggalah penempatan kamera. Beliau dapat menulis dialog dan seni kata, menggubah lagu serta muzik iringan, menulis lirik, menulis cerita, skrip dan lakon layar, bermain muzik, mencipta bakat lain dan mengedit hasilnya dengan mahir. P. Ramlee ialah seniman yang *versatile*, iaitu *able to adapt or be adapted to many different functions or activities*.

Jurang Sosial, Patriotisme dan Agama

Penarek Becha adalah filem pertama arahan dan dilakonan oleh P. Ramlee sendiri. Kebanyakan filem berunsurkan melodrama seperti di atas, memerlukan watak heronya mengangkat nilai moral tinggi dalam cerita yang mengisahkan kebaikan dan kejahatan watak-watak lain secara jelas. Beberapa lagi filem melodrama pelbagai genre contohnya *Semerah Padi* (sejarah), *Pancha Delima* (fantasi) dan *Ibu Mertuaku* (sosial) sering kali dikaitkan dengan kehidupan semasa masyarakat. Filem *Penarek Becha* menunjukkan simpatinya dengan golongan yang malang dalam masyarakat: seorang penarik beca yang mempunyai perasaan dan harapan sama seperti orang lain. Dalam filem *Ibu Mertuaku*, Kassim Selamat (lakonan P. Ramlee) adalah seorang penghibur, penyanyi yang disanjung dan seorang pemain saksofon. Namun begitu, perkahwinannya dengan Sabariah mengalami keretakan akibat tomahan dan halangan ibu mertuanya. Filem P. Ramlee banyak menyentuh jurang sosial yang timbul akibat perbezaan taraf, kekayaan dan latar belakang keluarga yang memisahkan manusia daripada manusia lain. Tujuannya adalah untuk menunjukkan bagaimana susahnyanya mengeratkan hubungan antara kelas, walaupun sudah berlaku perkahwinan (*Ibu Mertuaku*). P. Ramlee telah mendapat anugerah *The Most Versatile Talent* melalui filem ini di *Asian Film Festival* di Tokyo pada tahun 1963. Filem ini juga dipertandingkan di *World Film Festival* di Paris pada bulan Januari 1965 dan diberi anugerah khas. Dicadangkan supaya satu penyelidikan dijalankan mengenai kriteria filem *Ibu Mertuaku* yang mendapat kedua-dua penghargaan yang demikian.

Selain kajian jurang sosial dalam filem-filem P. Ramlee, beliau juga mengutarakan semangat patriotisme yang dilambangkan dalam pelbagai zaman.

Semasa zaman kegemilangan kesultanan Melaka, Hang Tuah adalah pahlawan yang amat taat setia pada rajanya. Ketaatan ini menjadi isu penting apabila tercetusnya konflik antara Hang Jebat dan Sultan Melaka kerana ingin mempertahankan Hang Tuah. Konsep ketaatan yang membuta telah menjadi topik perbincangan dan kajian. Dalam filem *Sarjan Hassan*, di bawah arahan Avellana (seorang Filipina) di mana P. Ramlee menjadi seorang sarjan dalam Pasukan Askar Melayu yang membantu pasukan tentera yang dipimpin oleh British untuk bertempur dengan saki baki tentera Jepun yang akhirnya menyerah diri. P. Ramlee telah melayarperakkan patriotisme dengan begitu gemilang hingga kita mengingati juga P. Ramlee sebagai *Sarjan Hassan*. Diperhatikan bahawa P. Ramlee tidak pernah mencipta sebuah filem yang mengisahkan perjuangan orang Melayu menentang Malayan Union dan juga perjuangan yang lain untuk menuntut kemerdekaan. Saya mencadangkan supaya dikaji perkara ini, dan menyelidik sebab-sebabnya beliau tidak berbuat demikian.

Semangat cinta akan negara ditunjukkan dalam lagu-lagu P. Ramlee seperti “Pahlawanku”, “Perwira” dan “Sekapur Sireh” yang semuanya dinyanyikan oleh Saloma. Semangat yang sama terdapat dalam lagu-lagu “Joget Pahang” dan “Melaka” yang dinyanyikan oleh P. Ramlee dalam filem *Hang Tuah*. Lagu “Joget Malaysia” dalam filem *Ragam P. Ramlee* membawa persembahan P. Ramlee dan Saloma ke suatu penghujung yang penuh dengan semangat cinta akan tanah air dengan berlatarbelakangkan peta dan bendera. Lagu “Pahlawanku” ciptaan P. Ramlee digunakan sekarang oleh Angkatan Tentera Malaysia di majlis rasmi mereka untuk meniupkan semangat patriotisme. P. Ramlee pernah menulis dalam majalah *Gelanggang Filem* (Oktober, 1960) bahawa seni kata setiap lagu tidak harus dipandang ringan oleh kerana ia bertujuan meninggalkan kesan ke atas sanubari manusia. Di samping seni kata romantis biasa, lirik-lirik lagu juga mestilah mampu merangsang jiwa untuk bekerja keras, mendukung perjuangan-perjuangan suci dan mencintai tanah air dan bangsa. Satu kajian hendaklah dijalankan untuk memilih lagu-lagu ciptaan P. Ramlee yang lain yang sesuai untuk majlis untuk menyemarakkan semangat patriotisme dan kebangsaan.

Unsur-unsur keagamaan banyak dilihat daripada karya dan idea P. Ramlee yang tercetus dalam filemnya dengan membincangkan keadilan masyarakat dan dalam Islam. Kekuatan *Semerah Padi* ialah penggambaran pengaruh Islam dan penekanan bahawa budaya Melayu mempunyai akar umbi dalam ajaran Islam. Satu pasangan yang curang dihukum sula kerana berzina, manakala satu pasangan yang lain dihukum sebat seratus kali dan dipaksa berkahwin. *Semerah Padi* menunjukkan erti keadilan dalam Islam. Tema utama filem *Semerah Padi* berasaskan budaya Melayu dengan menunjukkan orang Melayu bekerja di sawah dengan semangat bergotong-royong. Antara ciri budaya Melayu yang amat disanjung tinggi ialah kehalusan budi pekerti dan sopan santun. Contohnya ialah apabila watak utama wanita (Saadiah) lalu di hadapan ibu dan bapanya (ketua kampung) dan berjalan sopan sambil kepalanya tunduk ke bawah. Dalam satu lagi sentuhan tradisi, daun sirih yang biasanya dihulurkan kepada tetamu dijadikan sebahagian hantaran yang diterima oleh watak utama wanita itu serta tunangnya. Lirik lagunya “Alhamdulillah”, “Rukun Islam”, “Assalamualaikum”, memaparkan kesungguhan syariah Islam dalam kehidupannya. Mereka yang rapat dengan P. Ramlee pernah

menulis. Setelah sekolah, Allahyarham belajar mengaji al-Quran dengan guru agama Mak Minah Kasar. Ramlee ialah seorang yang pandai mengaji al-Quran. Suaranya yang lunak membuatkan orang tertarik mendengar bacaannya. Pada bulan puasa, selepas solat sunat terawih, Allahyarham akan ikuti kelas mengaji hingga larut malam. Difahamkan bahawa beliau telah menyiapkan skrip filem *Hidayah* pada tahun 1960, satu cerita yang ingin menegakkan kebenaran agama Islam. Dicadangkan supaya dibuat satu penyelidikan mengenai aspek keagamaan yang ada pada diri P. Ramlee, sumbangannya ke arah kefahaman Islam dan juga sumbangan dalam memartabatkan agama Islam menerusi karyanya. Penyelidikan juga perlu dibuat mengenai skrip dan cerita layar filem yang berjudul *Hidayah*, bentuk nasihat yang diterima oleh P. Ramlee daripada Pejabat Agama Negeri Johor dan sebab-sebabnya Run Run Shaw tidak berminat menyelenggarakan filem itu. Layakkah P. Ramlee disifatkan sebagai seorang yang *religious*?

Gubahan Muzik, Lagu dan Tarian

P. Ramlee bukan sahaja menggubah lagu-lagu Melayu asli, beliau juga menerapkan stail dan tradisi muzik serta tarian budaya masyarakat dari Latin Amerika, Hawaii, India dan muzik popular dari Barat. Antaranya ialah rentak *'waltz'* dalam "Tidurku di Rumput Yang Basah", unsur-unsur Timur-Tengah dalam "Ya Habibi Ali Baba" dan pengaruh-pengaruh Cina dalam lagu "Apek" dan "Marjina". Berbagai-bagai rentak lain digunakan termasuklah *'samba'* ("Nasi Goreng"), *'beguine'* ("Merak Kayangan"), *'andante'* ("Mengapa Riang Ria"), *'bolero'* ("Juwita"), *'rumba'* ("Bila Larut Malam"), *'slow beguine'* ("Putus Sudah Kasih Sayang"), *'slow rumba'* ("Hamidah"), *'twist'* ("Bunyi Gitar") dan *'mambo'* ("Kwek Mambo").

The musical components of P. Ramlee films are in the main performance-based musical, the songs arise out of the narrative. The song Azizah in Penarek Becha is about a desired but unattainable woman, but is at the same time narratively appropriate within the film. It remains popular partly because of the ongoing speculation as to the identity of "Azizah", the unrequited love of P. Ramlee. Lagu-lagu itu digunakan bagi penyambungan cerita oleh kerana sebuah filem itu dibuat *scene per scene*, atau *cut-to-cut*, dan kadangkala muncul imbas kembali.

Seni kata dan melodi lagu-lagunya menjadi sebahagian daripada budaya Melayu dan kebudayaan kebangsaan. Hampir kesemua karya muzik beliau menyentuh seluruh aspek kehidupan manusia dengan pengolahan melalui unsur-unsur humor daripada lagu-lagu jenaka seperti "Menceceh Bujang Lapuk", dan lagu-lagu yang mengusik jiwa "Jeritan Batinku", "Di Manakan Kucari Ganti" dan "Putus Sudah Kasih Sayang" yang dikaitkan dengan kesedihan, seiring dengan teks dan bersesuaian dengan kehendak filem-filem yang berkenaan. Semua lagu daripada filem *Semerah Padi* menunjukkan budaya Melayu, misalnya, "*Sekapur Sireh Seulas Pinang*", "Makan Sireh di Semerah Padi" dan "Lenggang Kangkung Baru" merupakan lagu-lagu yang amat disukai oleh orang Melayu. Contoh lagu P. Ramlee yang diminati sepanjang zaman termasuklah "Dendang Perantau" yang boleh didengar di televisyen dan radio semasa menyambut hari raya. Majlis-majlis perkahwinan biasanya diiringi oleh lagu "Di Renjis-Renjis Di Pilis" (*Takdir Illahi*, 1950), "Merpati Dua Sejoli" (*Bakti*, 1950) dan "Selamat Pengantin Baru" (*Madu Tiga*, 1964) dinyanyikan oleh Saloma.

Filem P. Ramlee yang dibuat oleh pengarah keturunan India sendiri banyak mengandungi babak nyanyian dan tarian. Dalam tarian Melayu terdapat juga aspek seni yang lain seperti bergurindam, bersyair, dan permainannya. Sebuah tarian dan nyanyian dapat memperjelas jalan cerita melalui simbol dan temasyair yang disampaikan oleh pelakon utama. Tarian seperti tandak, renggeng, joget, tarian bentuk, dan tarian latar juga melibatkan pakaian yang digunakan dan juga hiasan pentas. Tarian "Inang Baru" menjadi kesukaan ramai dalam sedikit masa dan dijadikan acara kemuncak pada setiap majlis, pertunjukan aneka ragam atau majlis keramaian pada tahun-tahun tersebut. Ada yang menyatakan bahawa P. Ramlee mempunyai pengalaman bermain muzik di luar studio dan bercampur dengan penari joget dan kabaret, dan hasil daripada hubungan persahabatan dan pergaulan tersebut membantunya memberi idea yang baik kepada jurutari ataupun koreografer yang berkarya di bawahnya. Bagaimana pula sumbangan Edith Costello, Normadiah dan Habsah? Sekiranya kita tidak mengkaji perkara-perkara ini, persembahan tarian dalam filem Melayu akan menjadi lintasan sejarah sahaja. Oleh itu adalah dicadangkan supaya dibuat satu kajian mengenai semua tarian yang didapati dalam filem P. Ramlee supaya kita dapat menilai dengan lebih akademik tentang peranan besar P. Ramlee dalam pertumbuhan seni tari Melayu, dan menilai yang manakah tarian yang sesuai digunakan untuk acara rasmi kerajaan sebagai sebahagian daripada kebudayaan kebangsaan.

Sepanjang penghujung tahun 60-an dan awal 70-an pemuda Melayu menjadi semakin kurang berminat dengan lagu Melayu semata-mata. Mereka semakin ghairah dengan kumpulan Beatles dan idola pop yang lain. P. Ramlee bertindak balas dengan membentuk kumpulan yang diberi nama Pancha Sitara dengan tujuan menyuburkan semula muzik Melayu dan menentang pengaruh kumpulan Platters. Pancha Sitara telah mendapat sambutan baik dan merakamkan lagu suka ramai seperti "Bila Larut Malam", "Mawarku" dan banyak yang lain. Sentuhan peribadinya telah menawan hati orang yang suka akan lagu dan muzik moden seperti 'twist'. Sehingga sekarang lagu "Bunyi Gitar" (*Tiga Abdul*, 1964) dan "Ai Ai Twist" (*Masam-Masam Manis*, 1965) masih merupakan lagunya yang paling disukai ramai.

Lagu "Getaran Jiwa" (*Antara Dua Darjat*, 1960) telah diakui sebagai karya agung oleh berbagai-bagai keturunan di Malaysia dan antarabangsa. Dalam sebuah album yang mengandungi lagunya yang termasyhur, penyanyi Inggeris, Lobo, memasukkan suatu versi Inggeris lagu ini yang dinamakan "Whispering in the Winds". Negara Jepun juga telah terpukau oleh muzik P. Ramlee. Penyanyi Jepun Kako Shimada menyanyikan "Jeritan Batin Ku" dalam albumnya yang kedua, "Robin 99" (1988), dalam versi Inggeris diberi nama "Indian Summer". Bukti lain yang menunjukkan muzik P. Ramlee mengatasi batasan bahasa, budaya dan sempadan negara diberikan oleh orkestra antarabangsa yang menyesuaikan lagunya dengan bentuk klasik. Lagu "Bunga Melor" telah ditambahkan kepada himpunan lagu Orkestra Royal Swedish Chamber. Versi asalnya yang sudah pun mempersona itu menjadi bertambah galak dengan penggunaan alat muzik bertali yang digubah dengan bijaknya. Kumpulan *Bolshoi Ballet* dari Tashkent, yang masyhur kerana pertunjukannya di merata dunia telah memadankan 16 lagu P. Ramlee ke dalam bentuk klasik. Orkestra ini ialah satu daripada hanya tiga kumpulan teater bekas Negara Soviet yang dianugerahkan gelaran "Bolshoi", yang bererti yang paling agung,

terbaik dan tertinggi. Lagu-lagu P. Ramlee yang dipilih itu mewakili berbagai-bagai tema, iaitu tragis, romantis, dan jenaka. Lagu-lagu beliau yang dipilih adalah “Menceceh Bujang Lapok”, “Di Mana Suara Burung Kenari”, “Getaran Jiwa”, “Putus Sudah Kasih Sayang”, “Barang Yang Lepas Jangan di Kenang”, “Yang Mana Satu Idaman Kalbu”, “Jangan Tinggal Daku, Tolong Kami”, “Bila Mama Pakai Celana”, “Senjakala”, “Pukul Tiga Pagi”, “Mengapa Derita”, “Dendang Perantau”, “Di Mana Kan Kucari Ganti”, “Aci-Aci Buka Pintu dan Bunga Melor”. Dicadangkan bahawa satu kajian yang lengkap diselenggarakan untuk memilih antara 356 buah lagu ciptaan/nyanyian P. Ramlee, yang sesuai untuk dimainkan secara simfoni untuk diedarkan ke seluruh dunia; mengkaji seni kata lagu yang mempunyai unsur nasihat untuk kegunaan di sekolah; lagu-lagu sesuai untuk digunakan di majlis untuk mengutip derma, bersedekah dan majlis kemasyarakatan.

Filem Komedi

Filem komedi P. Ramlee penuh dengan makna, kiasan dan ibarat. Dalam filem *Musang Berjanggut* P. Ramlee telah mengibaratkan kaum bangsawan seperti Sultan sebagai kuda, Perdana Menteri sebagai patung dan Kadi sebagai musang oleh kerana mereka tidak memiliki nilai-nilai yang tinggi. Pandangan yang tajam mengenai masyarakat dapat juga dilihat dalam *Nasib Labu Labi* apabila seorang duda tua melupakan sikap kedekutnya untuk menghias dirinya dengan pakaian orang muda serta memotong rambutnya seperti budak-budak untuk menggoda seorang gadis yang cantik. Dalam *Bujang Lapok* dia memberi gambaran yang buruk tentang bapa angkat watak wanita utama dalam filem itu sebagai kaki judi, pemabuk dan penghisap ganja yang tidak berasa segan silu menjaja anak angkatnya untuk memuaskan tabiat berjudinya. P. Ramlee juga mengakui sikap pemurah orang kaya. Kita terfikir tentang Abdul Wahub dalam *Tiga Abdul* dan Ali Baba dalam *Ali Baba Bujang Lapok* yang menderma dengan murah hati kepada yang miskin. Juga, Nujum Pa’ Blalang yang tidak lupa orang miskin sesudah beliau sendiri menjadi kaya. *Do Re Mi* menyindir orang Melayu yang mengamalkan tabiat buruk yang hanya menjanjikan kemelaratan, penipuan, kemalasan dan sikap ingin kaya dengan jalan yang mudah. Filem *Nujum Pa’ Blalang* mengajar kita hidup jujur, oleh kerana sifat jujur itu dirahmati Allah. Dalam filem ini, P. Ramlee mentertawakan orang yang amat malas berusaha. Pa’ Belalang digambarkan sebagai seorang yang puas dengan hidupnya tanpa berbuat sesuatu. Adegan yang menunjukkan beliau menghirup kopi yang diperbuat daripada arang menunjukkan sikap malasnya.

P. Ramlee telah mengarah dan berlakon dalam 17 buah filem komedi, dan tiga daripadanya telah memenangi anugerah “Best Comedy Award” iaitu *Pendekar Bujang Lapok*, *Nujum Pa’ Blalang* dan *Madu Tiga* di peringkat Asia. Mengapakah P. Ramlee berminat mengarah dan berlakon dalam filem komedi? “Walaupun *Antara Dua Darjat* mencapai matlamat saya untuk mempersembahkan sebuah filem yang boleh dijadikan cermin kepada penontonnya, saya masih percaya bahawa hiburan ialah cara yang paling baik menunjukkan contoh teladan atau mengajar sesuatu. Oleh sebab itu, sebuah filem berbentuk jenaka pastilah perantara yang lebih baik”, demikian penjelasan P. Ramlee. Sebagaimana P. Ramlee juga pernah berkata, “Adalah lebih sukar untuk mengarah komedi daripada drama. Hanya yang berbakat dan

mahir dapat mengarah komedi.” Charlie Chaplin pun mengakui kesukaran ini, “Kita mungkin boleh membuat orang menangis selama tiga jam terus menerus tetapi jarang ditemui orang yang boleh membuat anda ketawa selama itu.” Kejayaan P. Ramlee dalam bidang komedi amat luar biasa. Saya suka mencadangkan supaya satu penyelidikan diadakan berhubung dengan asas penilaian yang digunakan oleh jemaah pengadil *Asian Film Festival* itu sehingga membawa kejayaan kepada P. Ramlee. Adakah beliau boleh diberi gelaran *The Great Asian Comedian*?

Seorang penulis, Sjafril Ariffin dari Indonesia mengibaratkan P. Ramlee ‘sosok Melayu dalam perfileman dunia’ dan menulis demikian: “Pada tampilannya dengan kaca mata sekarang, kita sering dijebak oleh dugaan-dugaan, di mana kita seolah menyaksikan Charlie Chaplin, atau di sisi lain bak sedang berhadapan dengan Marlon Brando. Di penggalan lain pula, seperti adanya Kevin Costner atau mungkin Bing Crosby.” Pendapat ini amat menarik. P. Ramlee menyanyikan lagu “Mari Dengar Ini Cherita”, sebuah lagu yang mencampuradukkan bahasa Melayu dan Inggeris secara lucu. Sambil menari seperti Charlie Chaplin, beliau menyanyikan lagu itu, iaitu mengenai suami yang dikasari oleh isterinya yang cemburu selepas menemui kesan gincu di mukanya. Di sebalik rangkap-rangkap lagu itu, beliau mengingatkan bahawa cemburu itu buta dan seorang isteri tidak akan memeriksa lebih dahulu sama ada seorang suami itu benar-benar telah bersikap curang. Itulah nasihatnya, akan bahaya cemburu. Adakah P. Ramlee menyerupai lagak Charlie Chaplin apabila menyanyi dan menarikan lagu Kelasi di dalam filem *Sedarah*? Di manakah gaya lakonan P. Ramlee dalam filemnya menyerupai Bing Crosby dalam adegan nyanyian dan tarian? Di mana pula P. Ramlee berlakon seperti Kevin Costner dan Marlon Brando? Saya berharap satu kajian dijalankan mengenai perkara ini dan memberi pandangan mengenai *ingenuity* P. Ramlee membentuk *screen personality*nya dengan begitu berkesan, tanpa dituduh meniru.

Cadangan-cadangan Penyelidikan

Filem *Sesudah Subuh* (1967) merupakan filem Malaysia pertama yang benar-benar dibuat di negara ini. Barisan pelakonnnya terdiri daripada orang Melayu, Cina, India, seorang Sikh, dan seorang Indonesia. Suatu babak penting dalam filem ini menunjukkan Ariffin (P. Ramlee) dan kawannya, seorang Cina bernama Allan melawat beliau untuk melahirkan simpatinya terhadap kesusahan Ariffin. Ariffin pun mula bercakap tentang bagaimana pentingnya bekerjasama dan saling menolong dalam semangat perpaduan. Sama ada mereka Melayu, Cina, India atau Serani mereka mesti ingat bahawa mereka ialah rakyat sebuah negara baru Malaysia, dan mereka semua mempunyai hak dan tanggungjawab untuk bekerjasama walau apa pun asal-usul mereka. Antara watak lain yang mencerminkan masyarakat Malaysia ialah watak pasangan India yang bergaduh dalam filem *Seniman Bujang Lapok* dan watak Apek dalam filem *Madu Tiga*. Saya mencadangkan supaya satu kajian diselenggarakan terhadap hasil karya P. Ramlee (filem, lagu, tarian dan sebagainya) yang menggunakan tema Malaysia, dan juga aspek kebudayaan bangsa lain di Malaysia yang terdapat dalam karya itu.

Roger Manwell pernah menggambarkan Charlie Chaplin sebagai legenda **Abad**

ke 20 yang menggunakan “comic exaggerations” bagi melambangkan kehidupan manusia yang penuh dengan kepura-puraan dan kejahatan. Kelebihan menggunakan satira dalam persembahan ‘mime’ membolehkan Charlie menyindir atau mengutuk perangai manusia yang buruk ataupun sebaliknya. Melalui mime, beliau juga dapat menceriaikan cerita yang melankolic dan penuh dengan penderitaan. Dalam autobiografinya, beliau menyatakan apabila dia berpakaian seperti watak komedinya, dalam Charlie Chaplin, dia seringkali dikenali sebagai ‘little fella’ yang juga mempunyai perwatakannya yang tersendiri.

Sepanjang kehidupannya, beliau mengecapi segala jenis kerjasama yang ada dalam bidang seni. Beliau adalah penerbit, penulis, pengarah, penggubah dan pelakon dalam filemnya. Beliau menggubah muzik dan menulis skrip sehingga akhir hayatnya. Adalah sukar untuk meletakkan dimana filem-filem Charlie dalam pembahas citarasa dunia hiburan kini. Namun, daripada filem-filemnya yang terawal sekali hinggalah yang kurang mendapat sambutan; dengan kepelbagaian campuran elemen dalam filemnya, seperti ‘balletic slapstick’, ‘comic pantomime’ dan ‘human touches of Patos’ — filemnya mempunyai tarikan tersendiri kepada penonton pelbagai golongan umur.

Tan Sri Ghazali Shafie pernah menyatakan bahawa P. Ramlee adalah “the Charlie Chaplin of Asia”. Kedua-duanya disifatkan bintang legenda. Adakah perbandingan dan persamaan itu tepat? Saya berharap bahawa satu kajian dijalankan mengenai pendapat ini.

A legend is defined as an extremely famous or notorious person especially in a particular field. Further, a person having a special place in public esteem because of striking qualities or deeds and with a body of fact and fiction gathered around such a person. Sekiranya sebuah biografi hendak ditulis mengenai P. Ramlee, banyak lagi *humorous incidents or anecdotes, and “a body of fact” and “a body of fiction gathered around”* P. Ramlee yang perlu dikumpulkan. Pertama, adakah P. Ramlee cenderung kepada fahaman sosialis oleh kerana beliau mengecam orang kaya, golongan bangsawan, orang berkuasa dan golongan raja dalam filem-filemnya? Penyelidikan selanjutnya wajar dijalankan mengenai pengalaman dan latar belakang mengenai pergaulan P. Ramlee di luar studio. Kedua, H. Mawardi Rival Pontianak, Indonesia menulis, Hingga kini pengaruh P. Ramlee dan rakan seniman Melayu seangkatannya masih bergema. Para pejabat di daerah Propinsi Riau, Kalimantan dan Sumatera kalau disuruh tampil menyanyi selalu memilih lagu P. Ramlee. Di masyarakat Melayu Thailand Selatan, lagu “Engkau Laksana Bulan” telah memberi ilham untuk menghasilkan lagu Thai yang berjudul “Bunga Pattani”. Satu tinjauan perlu diselenggarakan mengenai kesan lagu-lagu P. Ramlee melepasi perbatasan **negaranya**.

Ketiga, mengenai peribadi P. Ramlee, ada yang menulis bahawa “P. Ramlee mempunyai sepasang mata yang boleh memukau dan memikat sesiapa yang memandangnya. Kedua-dua matanya mempunyai satu daya tarikan yang menjadikan seseorang yang memandangnya tertarik dan jatuh cinta dan tergila-gilakannya. Tidak tahulah sama ada P. Ramlee memakai sebarang ilmu.” Dato’